

ELS CAPITELLS TARDOROMANS I ALTMEDIEVALS A CATALUNYA (SEGLES IV-VIII DC)

JAVIER ÁNGEL DOMINGO MAGAÑA

RESUM

L'estudi dels capitells d'època tardoromana i visigoda al conjunt de la nostra Península es troba encara en els seus inicis. De fet, tot just comencem a intuir quins són els processos d'exportació i importació dels models més prestigiosos o quines relacions s'estableixen entre diferents àrees del Mediterrani o regions peninsulars.

Els capitells que es troben a l'actual Catalunya formen un grup bastant homogeni, en el qual predominen exemplars més aviat de petites dimensions i treballats sovint amb el cisell, i es diferencien a la vegada de les produccions més esteses per la geografia peninsular. De fet, els paral·lels més clars que poden establir-se els trobem a la Gàl·lia.

PARAULES CLAU

Decoració arquitectònica, capitell, Catalunya, influència geogràfica.

The capitals of the late antiquity and the early middle ages in Catalonia (AD 400-800)

ABSTRACT

The study of the late antiquity and visigothic capitals in our Peninsula is still in its beginnings. In fact, we have just started to know what the export and import processes of the most prestigious models are or what relations are established among the different areas of the Mediterranean or peninsular regions.

The capitals found in the current Catalonia form a quite homogeneous group, in which the units of rather small size predominate, differing at the same time from the productions most spread over the peninsular geography. In fact, the clearest comparison is found in the Gaul.

KEY WORDS

Architectural decoration, capital, Catalonia, geographical influences.

PRESENTACIÓ

En aquest article presentem algunes conclusions de la tesi doctoral que porta per títol *Capiteles tardorromanos y altomedievales en Hispania (siglos IV-VIII dC)*.¹

L'estudi dels capitells ha demostrat en el darrer segle la seva importància per entendre, per exemple, els vincles entre diferents àrees geogràfiques, la importació, exportació o imitació dels models més prestigiosos, l'ús de materials nobles com el marbre, la presència de diferents tallers, etc.

A més, els capitells també poden ser expressió d'una ideologia política. Aquest fenomen s'observa de manera clara amb August, que va promoure l'ús de l'ordre corinti ja que el tipus de fulla d'acant que el decora era un dels símbols del déu Apol·lo, divinitat amb qui ell s'identificava en contraposició al déu oriental Dionís, protector del seu contrincant polític Marc Antoni, que es representava amb fulles d'heura.² Les fulles d'acant també simbolitzaven la vitalitat i la fecunditat de la terra, l'exuberància en definitiva, tal com es fa palès en les frondoses composicions d'acant que decoren l'Ara Pacis, on a través d'aquesta exuberància es volia mostrar els efectes de la pau aconseguida per August.³

Una situació similar s'observa en el decurs de la primera meitat del segle VI dC, quan l'emperador bizantí Justinià difongué els models de capitell creats pels tallers imperials de Constantinoble a les noves possessions que anava adquirint,⁴ i convertí aquestes peces en un mitjà per difondre el seu propi poder i prestigi a tots els racons del seu Imperi.

1. Aquesta tesi fou codirigida pel doctor Patrizio Pensabene (Universitat La Sapienza de Roma) i per la doctora Eva Subías Pascual (Universitat Rovira i Virgili). Fou llegida a la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona el 27 de novembre de 2006 davant d'un tribunal format pels doctors i doctores M. A. Gutiérrez Behemerid (Universitat de Valladolid), Ricardo Mar (Universitat Rovira i Virgili), María Cruz Villalón (Universitat de Càceres), Alessandra Guiglia (Universitat La Sapienza de Roma) i Carlos Márquez (Universitat de Còrdova). A més, i per a la menció de doctorat europeu, va comptar amb els informes favorables de la doctora Claudia Barsanti (Universitat Tre de Roma) i del doctor Henner von Hesberg (Universitat de Colònia). La tesi va rebre la qualificació d'excel·lent *cum laude* per unanimitat. Per a la seva realització vaig gaudir d'una beca d'investigació predoctoral, atorgada per la Universitat Rovira i Virgili, i d'una beca per a la investigació fora de Catalunya (BE) (2005), atorgada per la Generalitat de Catalunya amb centre de destinació la Universitat La Sapienza de Roma. A més, el Consorcio de la Ciudad Monumental de Mérida em va facilitar l'estada a la seva Residència d'Investigadors durant tot el temps que vaig destinar a l'estudi dels capitells de l'oest peninsular.

2. De fet, a l'Ara Pacis apareixen complicades composicions realitzades amb fulles d'acant que cobreixen i pràcticament asfixien fulles d'heura. Vegeu Gilles SAURON (1993), «La promotion Apollinienne de l'acanthé et la définition d'une esthétique classique à l'époque d'Auguste», a L. PRESSOUYRE (ed.), *L'acanthé dans la sculpture monumentale: De l'antiquité à la Renaissance*, Actes du Colloque International (París, 5/11/1990), París, La Sorbonne, p. 94.

3. SAURON (1993), p. 25-32; Gilles SAURON (2000), *L'Histoire végétalisée: Ornement et politique à Rome*, París, Picard.

4. Claudia BARSANTI (1989), «L'esportazione di marmi dal Proconneso nelle regioni pontiche durante il IV-VI secolo», *Rivista dell'Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte*, sèrie III, any XII, p. 91-220.

De fet, la Hispània visigoda permet entendre perfectament com l'ús d'un determinat tipus de capitell no respon a un simple fet casual. En aquesta època, a la Península hi predominen els petits tallers locals que constantment innoven i inventen noves formes. No obstant això, cap als segles VI-VII dC a poc a poc es van imposant, almenys en els edificis més importants, dues tendències; una que retornava als models corintis canònics clàssics i l'altra que es deixava influir, tot i que sovint només en petits detalls, per les produccions bizantines. El fet que un promotor escollís un tipus o un altre de capitell ha de respondre a quelcom més que a una simple coincidència.

Per exemple, a partir del segle VI dC s'observa com en les obres promogudes directament per la cort de Toledo hi predominen els capitells derivats del model corinti clàssic —Recópolis, església de San Juan de Baños de Cerrato, etc.—, tot i que a la cripta de San Antolín, promoguda igualment per la cort i situada sota la catedral de Palència, hi predomina un tipus de capitell que deriva d'un model bizantí. Per altra banda, i durant el mateix segle VI dC, veiem com la majoria de propietaris de grans vil·les empren capitells derivats dels models bizantins —La Sevillana (Badajoz), Aguilafuente (Segòvia) o Los Quintanares (Sòria)—. Capitells que a més presenten una factura molt depurada, fet que mostra el treball d'un taller amb un cert prestigi i habilitat tècnica. La presència d'aquest tipus de capitell a les vil·les mostra com les elits volien imitar en les seves residències els models procedents de Constantinoble mentre, segurament, es considerava més adient per als edificis oficials o promoguts per la cort els capitells derivats dels models clàssics romans.⁵ Un cas excepcional d'aquesta tendència de les elits per imitar els models orientals l'observem a la vil·la de Carranque (Toledo), de finals del s. IV dC, probablement propietat de Maternus Cinegius,⁶ que fou prefecte del pretori d'Orient entre els anys 386 i 388 dC.⁷ En aquesta vil·la apareixen els que són probablement els primers exemplars peninsulars que imiten les produccions de la cort oriental.

De tota manera, hem d'assenyalar que fora d'aquestes grans i prestigioses obres no s'observen diferències significatives entre el model de capitell utilitzat, ni tan sols

5. Sobre la pervivència de tradicions romanes a l'època visigoda vegeu JAVIER ARCE (2001), «Leovigildus rex y el ceremonial de la corte visigótica», a JAVIER ARCE i PAOLO DELOGU (cur.), *Visigoti e Longobardi. Atti del Seminario (Roma 28-29 aprile 1997)*, Florència, p. 79-92.

6. J. Arce no creu que aquesta vil·la hagués pertangut a aquest personatge. Vegeu JAVIER ARCE (1986), «El mosaico de "Las Metamorfosis" de Carranque (Toledo)», *Madridier Mitteilungen*, núm. 27, p. 365-374; JAVIER ARCE (2003), «La villa romana de Carranque (Toledo): identificación y propietario», *Gerión*, vol. 21, núm. 2, p. 17-30.

7. L. A. GARCÍA MORENO (2001), «Maternus Cinegius. Cristianíssim col·laborador de l'hispà Teodosi el Gran», *Carranque. Esplendor de la Hispània de Teodosi*, catàleg de l'exposició, Barcelona, Museu d'Arqueologia de Catalunya, p. 43-49; D. FERNÁNDEZ-GALIANO, Ch. PIRACCINI, J. L. MIRANDA i I. LUNA, (2001), «La más antigua basílica cristiana de Hispania», *Carranque. Centro de Hispania Romana, Museo Arqueológico Regional (Alcalá de Henares, 27 de abril a 23 de septiembre de 2001)*, Madrid, Museo Arqueológico Regional, p. 60-61.

si l'edifici es tracta d'una església o basílica o d'una vil·la privada. Així, els capitells de la basílica del Bovalar (Lleida) són una imitació, com veurem més endavant, dels de la vil·la d'El Romeral (Lleida). Un mateix taller treballà, per exemple, en els capitells de la vil·la de La Toscana (Jaén), de la basílica d'Aljezars (Múrcia), de la vil·la de La Alberca (Múrcia) i de la basílica d'El Tolmo de Minateda (Albacete). A més, capitells molt similars es troben a la vil·la de la Dehesa de la Cocosa (Badajoz), a la vil·la de São Cucufate (Portugal) i a la basílica de Casa Herrera (Badajoz), etc.

Pel que fa a la zona de Catalunya, cal apuntar que no ha estat aquesta precisament una de les àrees que més material visigot ha aportat. Això no obstant, tampoc podem pensar que sigui una àrea marginal ja que, per exemple, Bàrcino fou la capital del monarca Ataülf.⁸ A més, disposem d'un considerable nombre de capitells que procedeixen de jaciments coneguts i que han pogut ser estudiats a bastament —com el conjunt episcopal de Barcelona, l'àrea funerària de Sant Pau del Camp de Barcelona, la basílica de Sant Cugat del Vallès, el conjunt d'esglésies de Terrassa, la vil·la dels Munts d'Altafulla, la vil·la de Paretdegada, la vil·la de Vilagrassa (Urgell), la vil·la d'El Romeral (Albesa) o el baptisteri del Bovalar—, situació que no és gaire freqüent a la resta de la Península. Altres capitells apareixen, no obstant això, en els fons de museus o reaprofitats en innumerables edificis —església de Sant Pau del Camp de Barcelona, monestir de Sant Sebastià dels Gorgs, església de Sant Just i Sant Pastor també de Barcelona—. Altres capitells, tot i no procedir de la zona de l'actual Catalunya, presenten importants similituds amb els models d'aquí, com els procedents de la vil·la de Fortunatus (Fraga, Osca).

En els capitells del nord-est peninsular poden observar-se diverses influències externes, procedents de la Gàl·lia, el nord d'Àfrica, d'Orient, etc. No obstant això, aquelles més importants són les que procedeixen del país veí, circumstància que els confereix un marcat caràcter particular, amb un tipus de producció que s'allunya de les tendències generals hispanes.

SIMILITUDS AMB LA GÀL·LIA

Si podem destacar una característica de les produccions de la zona de Catalunya, aquesta és la seva similitud amb les produccions de la Gàl·lia,⁹ principalment pel que

8. De fet, és possible que ja l'usurpador Màxim escollís Bàrcino com la seva capital, entre el 410-411 dC, en detriment de Tàrraco, gràcies probablement a la presència de les seves importants muralles. Vegeu J. M. GURT i C. GODOY (2000), «Barcino, de sede imperial a urbs regia en época visigoda», a G. RIPOLL i J. M. GURT (ed.), *Sedes regiae (ann. 400-800)*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, p. 440.

9. Aquesta relació ja va ser apuntada per M. Guàrdia i Pons en un article que reunia gran part de la decoració arquitectònica d'aquesta època a Catalunya. Vegeu M. GUÀRDIA I PONS (1999), «L'escultura monumental i decorativa», a Pere PALOL (dir.), *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarracoenense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 207-209. De fet, aquesta relació amb les produccions gales es remunta ja a finals del s. I aC quan un taller segurament de procedència itàlica, però assentat a les colònies del sud de la Gàl·lia, es va desplaçar a Tàrraco per col·laborar en

fa al conjunt de capitells amb una sola corona de quatre fulles angulars.¹⁰ Aquest fou un model de capitell poc freqüent a l'Occident mediterrani entre els segles IV-VIII dC però que en el nord-est peninsular suposà aproximadament el 25 % de la producció total i a França prop del 40 % de la producció total. Xifres que contrasten clarament amb les que observem a la resta d'Hispania, on aquest tipus de capitell amb prou feines arribà al 4 % de la producció total. També sorprèn la gran quantitat de capitells compostos que trobem aquí, aproximadament el 30 % de la producció total. Xifra que tot i ser bastant inferior a la que es registra a França, on s'aproxima al 70 %, és molt superior a la que s'observa al conjunt d'Hispania, on aquest tipus va ser més aviat escàs.

Entre els paral·lels amb les produccions gèl·liques podem destacar:

— Un capitell procedent de la basílica de Sant Cugat del Vallès, que pot datar-se cap a finals del segle VI-VII dC.¹¹ Aquest presenta paral·lels del segle VI-VII dC a la zona de la Borgonya¹² i a la comarca de Gèrs.¹³

— Un dels capitells procedents del complex episcopal de Barcelona.¹⁴ En aquest s'observa la descomposició formal de la fulla d'acant, procés que també s'observa en alguns exemplars francesos tot i que el resultat és lleugerament diferent.¹⁵ Un

la decoració de l'Arc de Berà. Vegeu Xavier DUPRÉ (1994), *L'Arc romà de Berà: Hispania Citerior*, Institut d'Estudis Catalans, col·l. «Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica», III, p. 218. És més, tota la província Tarraconense participa en major o menor mesura dels mateixos corrents estilístics que el sud de la Gàl·lia, i això fa possible que en època Júlia-Clàudia o Flàvia a la ciutat de Clunia (Burgos) apareguin capitells amb fulles d'acant similars a les produccions de Saintes Antiques o de Nîmes (vegeu M. A. GUTIÉRREZ BEHE-MERID (2000), «Los programas decorativos en las ciudades de la Meseta Norte: la colonia Clunia Sulpicia», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, LXVI, p. 92 I, lám. v, núm. 3). Model de fulla que es va perpetuar fins a finals del segle II o començament del segle III dC a les ciutats de Valèria i Segòbriga (Conca) (vegeu J. CONCE LÓPEZ (1997), «Un conjunto de elementos arquitectónicos reutilizados en Valeria», *Ciudades romanas en la provincia de Cuenca: Homenaje a Francisco Suay Martínez*, Conca, Diputación de Cuenca, col·l. «Arqueología Conquesa», núm. XIV, p. 138-139).

10. Vegeu J. À. DOMINGO (2005), «Similitudes entre los capiteles catalanes y franceses en época paleocristiana y visigoda. Una aproximación a través del análisis de los capiteles con cuatro hojas angulares», *Butlletí Arqueològic*, núm. 27, p. 131-174.

11. DOMINGO (2005), p. 155-156.

12. Ch. SAPÍN (1978), «Notes à propos de quelques chapiteaux inédits du Haut Moyen Âge en Bourgogne», *Bulletin Monumental*, p. 49, fig. 1.

13. M. LARRIEU (1964), «Chapiteaux en marbre antérieurs à l'époque romane dans le Gers», *Cahiers Archéologiques*, núm. XIV, p. 131, fig. II, 3; J. BOUBÉ (1986), «Chapiteaux de l'antiquité tardive et du Haut Moyen Âge dans le Comminges et le Toulousain», *Pallas, Études Antiques*, núm. 12, p. 427, fig. 23.

14. DOMINGO (2005), p. 157-159, fig. 3.

15. Alguns d'aquests exemplars s'observen a la catedral de la localitat de Lombez (LARRIEU (1964), vol. 5 i vol. 6) i en alguns exemplars conservats al museu de Dax (J. CABANOT (1972), «Chapiteaux de marbre antérieurs à l'époque romane dans le département des Landes», *Cahiers Archéologiques*, núm. XXII, fig. 21a i 21b).

tipus de fulla similar a aquest capitell també s'observa en un exemplar de Barcelona, de procedència desconeguda, que es dataria a finals del segle VI-VII dC.¹⁶

— Un capitell procedent de la vil·la de Paret delgada. La seva estructura és similar a la d'un capitell de la localitat de Saint-Sever, un altre de Moissac,¹⁷ un reaprofitat al baptisteri de Saint-Jean de Poitiers¹⁸ i, finalment, un altre procedent de Saint-Romain de Blaye, datat en el segle VI dC.¹⁹

— Un capitell procedent de la vil·la d'El Romeral.²⁰ Aquest presenta un tipus de talla amb cisell molt similar a la d'un capitell de Jouarre²¹ i un altre de Mienne.²²

— Dos capitells corintitzants procedents de la vil·la de Vilagrassa, dels segles IV-V dC.²³ Aquests presenten un clar paral·lel en un capitell conservat en el baptisteri de Poitiers.²⁴ A més, aquests capitells presenten la prolongació dels angles de l'àbac fins a la part superior de les fulles angulars, i envaeixen consegüentment la part superior del *kalathos* a la manera de petits envans. Aquest motiu podria ser una interpretació dels capitells gals anomenats per D. Fossard «amb nanses», capitells que es caracteritzen per la presència d'unes petites columnetes o nanses situades entre les volutes i la part superior de les fulles angulars de la segona corona.²⁵

16. DOMINGO (2005), p. 159-160, fig. 4.

17. CABANOT (1972), fig. 18 i fig. j, respectivament.

18. LARRIEU (1964), fig. 33.

19. J. LACOSTE (1977), «Découverte d'un chapiteaux du VI siècle, lors du dégagement de l'église Saint-Romain de Blaye», *Bulletin Monumental*, vol. 135, fig. 1.

20. DOMINGO (2005), p. 160-161, fig. 7.

21. D. FOSSARD (1947), «Les chapiteaux de marbre du VII siècle en Gaule. Style et évolution», *Cahiers Archéologiques*, núm. 2, fig. 8e.

22. FOSSARD (1947), fig. 10f.

23. E. DOMÍNGUEZ PERELA (1987), *Capiteles hispánicos altomedievales*, Universidad Complutense de Madrid, col·l. «Tesis Doctorales», 4 v., p. 40-87, fig. BMA02 i BMA03; GUÀRDIA (1999), fig. 4 i 5; M. A. GUTIÉRREZ BEHEMERID (1992), «Capiteles romanos de la Península ibérica», *Studia Archaeologica*, núm. 81, fig. 793.

24. FOSSARD (1947), *planche* VII, núm. 5.

25. FOSSARD (1947), p. 69-85. Aquest model de capitell fou datat pel mateix autor cap al segle VII dC (FOSSARD (1947), p. 84). No obstant això, per a la seva atribució cronològica es basà en l'estudi dels capitells de cinc edificis que ell considerà ben datats, com la cripta de Saint-Paul de Jouarre o el baptisteri de Poitiers, però que la cronologia dels quals lluny de ser acceptada havia estat rebatuda per un grup d'investigadors (G. FOUET (1983), «La villa gallo-romaine de Montmaurin (Haute-Garonne)», *XXe supplément à Gallia* (París), p. 99; F. BRAEMER (1969), *Le marbre des Pyrénées dans la sculpture antique*, tesi doctoral, Université de Paris-Sorbonne, p. 402-403). A més, E. James apuntà la possibilitat que els capitells presents en aquests edificis podrien ser reaprofitats (JAMES (1977), p. 235-238). De fet, en una vil·la pròxima a la localitat de Saint-Sever, i que pot datar-se entre la segona meitat del segle IV dC o el segle V dC, aparegueren capitells d'aquest mateix tipus (J. CABANOT (1993), «Sarcophages et chapiteaux de marbre en Gaule», *Antiquité Tardive*, núm. 1, p. 113-114).

— Finalment, i ja fora de l'àmbit català, un capitell procedent de la vil·la de Fortunatus, probablement de la seva basílica (Fraga, Osca).²⁶ Aquest capitell presenta clars paral·lels a Béziers, Poitiers, en un exemplar del s. iv dC d'Aulon,²⁷ etc. També presenta similituds pel que fa al tipus de fulla que el decora en exemplars de Landes,²⁸ Poitiers,²⁹ Saint-Sever, Lamothe, Montcaret,³⁰ etc., tot i que els exemplars més similars procedeixen d'Hispania; els trobem concretament en els capitells de l'església de l'Asunción, a San Vicente del Valle (Burgos).³¹

Com ja hem apuntat anteriorment, són molt importants les influències gèliques en els capitells catalans, presència que segurament s'ha d'explicar a partir de la proximitat geogràfica. Tres circumstàncies confirmen aquesta important vinculació: la gran quantitat de capitells amb una sola corona de quatre fulles angulars, la nombrosa presència de capitells decorats íntegrament amb el cisell, tècnica molt utilitzada al sud de França però poc utilitzada a la resta de la Península, i la presència al centre de cada cara dels capitells compostos d'un motiu amb tres llengüetes, element únicament documentat en capitells catalans i en alguns de la Gàl·lia.³²

SIMILITUDS AMB EL NORD D'ÀFRICA

Són escasses les influències que arriben del nord d'Àfrica. Entre els paral·lels amb les produccions nord-africanes podem destacar:

— Dos capitells corintis del segle v dC probablement procedents del complex episcopal de Barcelona.³³ Aquests tenen a l'interior de les volutes una gran roseta pentafoliada de tipus nord-africà i no presenten ni caulicles ni calzes, segons un costum bastant estès al nord d'Àfrica.

26. F. J. MONTÓN BROTO (2004), «La villa Fortunatus», a F. J. MONTÓN BROTO (COORD.), *Comarca del Bajo Cinca*, Saragossa, Gobierno de Aragón, Dirección General de Administración Local, p. 176.

27. BOUBÉ: (1986), fig. 10.

28. J. CABANOT (1990), «Chapiteaux de marbre antérieurs a l'époque romane en France», a *Coloquio Internacional de Capiteles Corintios Prerrománicos e Islámicos (siglos VI-XII DC)*, p. 83, lám. Ib.

29. R. MEYER (1997), *Frühmittelalterliche Kapitelle und Kämpfer in Deutschland: Typus-Technik-Stil*, Berlín, p. 58, cor. 3, abb. 3.

30. CABANOT (1972), p. 8-10, fig. 7-11; J. CABANOT (1994), «Les éléments de décor monumental antérieurs à l'époque romane conservés à Saint-Sever (Landes)», *Cahiers Archéologiques*, núm. 42, p. 49-50, fig. 14, núm. 6.

31. J. A. APARICIO BASTARDO i A. FUENTE (1993-1994), «Estudio arqueológico e intervención arquitectónica en la iglesia de la Asunción en San Vicente del Valle (Burgos)», *Numantia*, núm. 6, p. 163-164 i fig. p. 161-162; J. A. APARICIO BASTARDO (2000), «Los capiteles prerrománicos de la iglesia de la Asunción. San Vicente del Valle (Burgos)», *Revista de Arqueología*, núm. 235, p. 51-55; F. PÉREZ RODRÍGUEZ-ARAGÓN i A. RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ (2003), «Los grafitos y capiteles de los ajimeces de San Vicente del Valle y el posible carácter altomedieval de la «segunda fase» de la iglesia de la Asunción», *Codex Aquilarensis*, núm. 19, p. 31-37 i figures 2.1 i 2.2, p. 33.

32. LARRIEU (1964), núm. C.16, C. 21, C.25 I II.2.

33. JOSEP PUIG I CADAFALCH (1909-1919), *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 4 v., p. 344-345 i fig. 388.

— Dos capitells procedents del complex episcopal de Terrassa,³⁴ probablement del segle VII dC. Aquests presenten unes volutes a la part superior mentre que a la inferior hi trobem una banda d'estrígils o petites fulles apuntades. Ambdues zones es troben separades per una banda llisa o decorada amb un astràgal. Aquesta estructura és fruit d'una influència nord-africana que es remunta a l'època púnica, tot i que a l'època tardoantiga encara era present. De fet, en els exemplars nord-africans la part inferior del capitell es decora mitjançant una successió d'òvuls.³⁵ Una altra característica que deriva d'algunes produccions nord-africanes és la forma com han estat tallats els òvuls del *kýma* (cimaci) jònic, amb una gran simplicitat i esquematisme, de la mateixa forma que s'observen en exemplars africans del tipus jònic del segle V dC, com veiem a Gemila³⁶ o en diversos indrets de Síria.³⁷

SIMILITUDS AMB ORIENT

La presència d'influències bizantines en capitells catalans és molt escassa i només es troba en petits detalls decoratius d'alguns capitells fets per tallers locals. Entre els paral·lels amb les produccions bizantines podem destacar:

— Un capitell compost procedent del complex episcopal de Barcelona.³⁸ La disposició del canal de les volutes imita la disposició dels exemplars compostos bizantins.

— Un capitell compost procedent de la basílica de Sant Cugat. Aquest és un dels capitells més clarament influïts per les produccions bizantines, a la vegada que, com ja hem apuntat anteriorment, les seves fulles d'acant presenten similituds amb alguns models gals, tots ells derivats del tipus de fulla bizantina anomenada «amb grans

34. DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 225, núm. TBM05, RBM07, lám. CCCXVI, *a-b*; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 237-238, núm. 2, 4.

35. Són nombrosos els capitells d'aquest tipus que poden citar-se a l'Àfrica proconsular, capitells que són inclosos per N. Ferchou dins del grup que ell anomena «chapiteaux à volutes montantes et échinos d'oves» (N. FERCHOU (1989), *L'évolution du décor architectonique en Afrique Proconsulaire des derniers temps de Carthage aux Antonins: L'hellénisme africain, son déclin, ses mutations et le triomphe de l'art romano-africain*, París, Gap, p. 177-182, *planche* XLVII, *c-d*; XLVIII, *a-b*; XLIX, *a-d*; L, *a-b*). Aquests capitells són considerats com una evolució dels denominats èdics [R. MARTÍN (1971), «L'architecture de Taranto», a *Taranto nella civiltà della Magna Grecia: Atti del Decimo Convegno di Studi sulla Magna Grecia (Taranto, 4-11 ottobre 1970)*, Nàpols, Arte Tipografica, p. 334 i seg.]

36. P. PENSABENE (1986), «La decorazione architettonica, l'impiego del marmo e l'importazione di manufatti orientali a Roma, in Italia e in Africa (II-VI d. C.)», a A. GIARDINA (ed.), *Società Romana e Impero Tardoantico*, vol. III, *Le merci, gli insediamenti*, Roma-Bari, Laterza, p. 429, fig. 58e.

37. Ch. STRUBE (1993), *Baudekoration im Nordsyrischen Kalksteinmassiv. Band 1: Kapitell-, Tür- und Gesimsformen der Kirchen des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.*, Magúncia, Zabern Verlag, taula 31b-fi taula 34a.

38. GUÀRDIA I PONS (1999), p. 231, núm. 1.

folíols». Aquest és un tipus de fulla que es caracteritza per presentar cinc lòbuls que es divideixen en tres o quatre folíols estrets, allargats i apuntats, el superior dels quals genera un espai d'ombra ogival mitjançant un contacte asimètric.³⁹ Aquesta fou una producció molt freqüent a Constantinoble entre finals del segle v dC i el segle vi dC.⁴⁰ A més, en el capitell de Sant Cugat hi destaca la disposició dels canals de les volutes i la forma de l'equí, clarament inspirats en els capitells compostos bizantins, molts dels quals s'exportaren a Occident.⁴¹

— Un capitell de marbre procedent del complex episcopal de Terrassa.⁴² Aquest capitell, de bella factura, constitueix una interpretació provincial del model bizantí anomenat «amb volutes en forma de V o U».⁴³

— Finalment, i ja fora de l'àmbit català, mereix la nostra atenció un capitell procedent de la vil·la Fortunatus (Fraga, Osca).⁴⁴ Aquest capitell, com ja hem apuntat anteriorment, presenta una clara influència gal·la, principalment pel que fa a la decoració de les fulles, tot i que la seva estructura recorda enormement la del model bizantí denominat «amb volutes en V o a lira».

Un capítol a part mereixen els sis capitells bizantins de Barcelona. De fet, no és normal, dins de la realitat hispànica del moment, una concentració tan alta d'aquest tipus de capitells ja que, i exceptuant els exemplars de l'entorn d'aquesta ciutat, només tenim constància de cinc importacions bizantines,⁴⁵ totes elles localitzades a la província de Valladolid; un a l'interior de l'església de Bamba, pertanyent al model

39. DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 218, núm. ZMA20, lám. cccx, b.

40. André GRABAR (1963), *Sculptures byzantines de Constantinople (IVe-Xe siècle)*, París, A. Maissonneuve, p. 65, *planche* XIX, 1 i 2.

41. Són nombrosos els exemplars d'aquest tipus presents a Ràvena (R. OLIVIERI FARIOLI (1969), *Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna*, vol. III (*La scultura architettonica*), Roma, De Luca, p. 32-41, núm. 30), i que poden datar-se entre mitjan segle v dC i mitjan segle vi dC, així com en altres localitats italianes com Roma. PENSABENE (1986), p. 354, fig. 22a, Trani, i 22c; J. RASPI SERRA (1973), «Presupposti ravennati nella prima decorazione del duomo di Trani», *Biblioteca di Felix Ravenna*, fasc. v-vi, Ravenna, Edizioni del Girasole, p. 208, fig. 9, i Grado.

42. N. DUVAL (1992), «La place de l'ensemble de Terrassa dans l'histoire de l'architecture paléochrétienne», *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa (Terrassa, 1991): Actes*, Terrassa, Centre d'Estudis Històrics de Terrassa, p. 40-87; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 237, núm. 1; J. PUIG I CADAFALCH (1948), *Noves descobertes a la catedral d'Ègara: La catedral primitiva, la catedral visigòtica, les pintures de la segona catedral*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, col·l. «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», núm. IX, p. 13, fig. 3 i 4, nota 1; J. SERRA RAFOLS i E. FORTUNY (1949), *Excavaciones en Santa María de Egara (Tarrasa)*, Madrid, Ministerio de Educación Nacional, Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas, col·l. «Informes y Memorias», núm. 18, p. 47.

43. Segons denominació emprada per BARSANTI (1989), p. 125-135.

44. MONTÓN BROTO (2004), p. 176.

45. No es fàcil trobar una explicació a l'escassetat d'importacions de capitells bizantins a Hispània, ja que aquestes foren molt nombroses a tot el nord d'Àfrica i Itàlia. Més, si tenim present que les tropes bizantines controlaren gran part del sud i del sud-est peninsular durant més de mig segle.

denominat «amb medalló»,⁴⁶ i quatre, idèntics entre si, reaprofitats a l'interior de l'església de San Cebrián de Mazote.⁴⁷

Així doncs, la presència de sis capitells bizantins a la zona de Barcelona és excepcional.⁴⁸ Això no obstant, aquests capitells foren importats segurament a partir de l'expansió aragonesa pel Mediterrani oriental en el segle XIV dC.⁴⁹ Tot i això, un d'aquests capitells podria ser originari de la ciutat de Barcelona, ja que sembla que va ser trobat al carrer Avinyó⁵⁰ i es dataria entre la segona meitat del segle V dC i els primers decennis del segle VI dC.⁵¹ Finalment, podem afirmar sense cap mena de dubte que el capitell més important d'aquesta sèrie és el que procedeix de l'església de Sant Polyuktos de Constantinoble,⁵² aixecada entre els

46. J. M. BERMÚDEZ CANO (1997), «Una propuesta metodológica para el estudio de los capiteles preislámicos y emirales», *Anales de Arqueología Cordobesa*, núm. 8, p. 136; R. CORZO (1989), *Visigótico y prerrománico*, Madrid, Grupo 16, col·l. «Historia del Arte», núm. 16, p. 82; DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 235, núm. VBA01, lám. CCCXIX; E. DOMÍNGUEZ PERELA (1992), «Capiteles hispánicos altomedievales. Las contradicciones de la cultura mozárabe y el núcleo bizantino del noroeste», *Archivo Español de Arqueología*, núm. 65, p. 228-229; Manuel GÓMEZ MORENO (ed. facs. 1998), *Iglesias mozárabes: Arte español de los siglos IX al XI*, a cura d'I. G. Bango Torviso, (edició original: Madrid, 1919), Granada, Centro de Estudios Históricos de Granada, lám. LXXIV; H. SCHLUNK i Th. HAUSCHILD (1978), *Hispania Antiqua: Die Denkmäler der frühchristlichen und westgotischen Zeit*, Magúncia, Phillipp von Zabern, taf. 46a; H. SCHLUNK (1945), «Relaciones entre la península Ibérica y Bizancio durante la época visigoda», *Archivo Español de Arqueología*, núm. XVIII, fig. 23. Schlunk no descarta la possibilitat que el capitell fos fet a Hispània però amb la participació d'un taller oriental desplaçat a la Península (SCHLUNK (1945), p. 193).

47. DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 243-244, núm. VMZ04-05, VMZ26, lám. CCCXXI, a-b, CCCXXII; H. SCHLUNK (1964), «Byzantinische Bauplastik aus Spanien», *Madridrer Mitteilungen*, núm. 5, p. 244 i taula 76; PIJOAN (1942), p. 487, fig. 707.

48. Dos d'aquests capitells es troben a l'església de Sant Just i Sant Pastor, reaprofitats com a pila d'aigua beneïda (J. AINAUD, J. GUDIOL i F. P. VERRIÉ (1947), *Catálogo monumental de España: La ciudad de Barcelona*, Madrid, CSIC, 2 v., p. 21, fig. 74,75; C. BARSANTI (1993), «Capitello», *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, vol. IV, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana Treccani, p. 105-210; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 244, núm. 21-22; SCHLUNK (1945), p. 201; SCHLUNK (1964), taula 72-73). Un capitell jònic-impоста de mitjan segle VI dC o inicis del VII dC es conserva al Museu Comarcal de Mataró (GUÀRDIA I PONS (1999), p. 243, núm. 20; SCHLUNK (1964), taula 65). Dos capitells es troben al Museu Arqueològic de Catalunya; un és de procedència desconeguda (Sabine NOACK (1985), «Typologische Untersuchungen zu den mozarabischen Kapitellen von San Cebrián de Mazote (prov. Valladolid)», *MM*, 26, taula 80f), l'altre fou trobat probablement pels volts del carrer Avinyó de Barcelona (J. GIMENO (1991), *Estudios de arquitectura y urbanismo en las ciudades romanas del nordeste de Hispania*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 2 v., p. 1046-1048, núm. 1459; PENSABENE (1986), p. 353, fig. 21d).

49. SCHLUNK (1964), p. 234-254.

50. GIMENO (1991), p. 1046.

51. GIMENO (1991), p. 1046.

52. BARSANTI (1993), p. 204; DOMÍNGUEZ PERELA (1987), vol. II, p. 237, i vol. IV, lám. CCCXX; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 243, núm. 19; R. MARTÍN HARRISON (1972), «The Sculptural Decoration of the Church of St. Polyuktos», *Actas del VIII Congreso Internacional de Arqueología Cristiana* (Barcelona, 1969), Barcelona i Ciutat del Vaticà, p. 325-326; R. MARTÍN HARRISON (1986), *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Princeton, University of Princeton, fig. 132-133; J. PUIG I CADAFALCH (1924), «Architecture religieuse dans le domaine Byzantin en Espagne», *Byzantion Revue Internationale des Études Byzantines*, vol. 1, p. 528, fig. 8; SCHLUNK (1945), p. 201; SCHLUNK (1964), taula 66-69.

anys 524-527 dC.⁵³ Aquesta església va ser destruïda cap al 1200 dC i elements de la seva decoració viatjaren fins a Venècia en el transcurs de la quarta croada. És probable que aquest capitell arribés a Barcelona també durant el segle XIII.⁵⁴

També comptem amb la presència d'un capitell bizantí, de tipus «a imposta», a l'illa de Mallorca, capitell que pot datar-se cap al segle VI dC.⁵⁵

SIMILITUDS AMB ALTRES REGIONS PENINSULARS

També es produeixen influències entre diferents àrees geogràfiques peninsulars. Així, es pot constatar una via de transmissió d'influències a la zona del llevant peninsular; la decoració de les fulles d'acant d'alguns capitells procedents del complex episcopal de Barcelona⁵⁶ és influïda o influencia els capitells de la basílica del Cap des Port (Menorca)⁵⁷ i de La Alberca (Múrcia).⁵⁸ Una altra via de transmissió d'influències s'observa a la vall de l'Ebre gràcies a l'enorme similitud existent entre el capitell procedent de la basílica de Sant Cugat del Vallès⁵⁹ i un exemplar de Saragossa,⁶⁰ o entre un petit capitell procedent de la zona de la necròpolis del Francolí de Tarragona⁶¹ i un altre de Saragossa.⁶²

ELS TALLERS CATALANS

No és fàcil l'estudi dels diferents tallers que intervenen en una determinada zona, perquè aquest necessita un profund i exhaustiu coneixement de les diferents

53. MARTÍN HARRISON (1972), p. 324-325; R. MARTÍN HARRISON (1973), «A Constantinopolitan capital in Barcelona», *Dumbarton Oaks Papers*, núm. 27, p. 297-298; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 243.

54. MARTÍN HARRISON (1973), p. 299.

55. SCHLUNK (1964), p. 237, taula 70-71; DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 238, núm. MLR01, lám. CCCXIX, b.

56. DOMINGO (2005), p. 157-159, fig. 3.

57. Pere de PALOL (1982), «La basílica des Cap des Port, de Fornells. Menorca», *II Reunión d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica (Montserrat, 2-5 de novembre de 1978)*, Barcelona, Universitat de Barcelona i Institut d'Arqueologia i Prehistòria, p. 380, i fig. 10.

58. A. MARTÍNEZ RODRÍGUEZ (1988), «Capiteles tardíos del sur del Conventus Carthaginensis (siglos IV-VII d. C.)», *Antigüedad y Cristianismo* (Múrcia, Universidad de Murcia), núm. v: *Arte y poblamiento en el SE Peninsular*, p. 204, lám. VIIA; A. MARTÍNEZ RODRÍGUEZ (1989), «Capiteles tardeoantiguos en el Museo Arqueológico de Murcia», *Verdolay*, núm. 1, p. 190, fig. 1, lám. 1 i fig. 2, lám. 2; E. CAMPS CAZORLA (1976), «El arte hispanovisigodo», a R. MENÉNDEZ PIDAL (dir.), *Historia de España*, vol. III, Madrid, Espasa-Calpe, p. 526, fig. 200.

59. DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 217, núm. BMA07, lám. CCCX, a; GIMENO (1991), p. 1056, núm. 1474; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 241, núm. 14.

60. DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 218, núm. ZMA20, lám. CCCX, b; M. BELTRÁN LLORIS i J. A. PAZ PERALTA (2006), «La transmisión decorativa a través de los emblemas militares, desde la Antigüedad Clásica a la Edad Media. La escultura decorativa en Aragón desde el s. VII al año 1030», *Boletín del Museo de Zaragoza*, núm. 18, p. 85 i 176, fig. 53.

61. J. LÓPEZ VILAR (2006), *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tàrraco: El temple septentrional i el complex martiriàl de Sant Fructuós*, Tarragona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, vol. 1, p. 125, fig. 137.

62. LÓPEZ VILAR (2006), p. 126, fig. 139.

produccions existents. Tot i això, hem pogut identificar la presència de tres tallers diferents actius a la zona de l'actual Catalunya durant el segle VI dC, tallers que es distingeixen per un diferent nivell tècnic en les seves produccions tot i que s'imiten entre ells.

Al primer d'aquests tallers, al qual pertanyen les produccions de major qualitat tècnica, associem tres capitells que poden datar-se en el segle VI dC; un procedent de Tarragona i que reaprofitava un antic fust de columna de marbre de Luni,⁶³ un altre procedent de la vil·la de Paret delgada, a escassos 20 km al nord de Tarragona, que s'inspira clarament en l'exemplar anterior⁶⁴ i, finalment, un altre, fragmentari, del Complex Episcopal de Barcelona, fet amb marbre d'Afyon.⁶⁵ Tots aquests capitells presenten les fulles treballades amb cisell.

Al segon taller, amb un tipus de producció de pitjor qualitat, associem dos fragments de capitell de la fase del segle VI dC del Complex Episcopal de Barcelona, amb les fulles treballades igualment amb cisell però amb les superfícies més planes i menys naturals que en els exemplars anteriors,⁶⁶ i un capitell de Tarragona del segle VI dC,⁶⁷ amb una disposició de les fulles molt similar a la dels exemplars anteriors.

Finalment, al tercer taller, que utilitza igualment el cisell però amb una talla molt més tosca i esquemàtica, podem associar alguns capitells de la zona més interior de Catalunya, prop de la frontera amb Aragó. Aquests serien: un exemplar dels segles V-VI dC procedent de la vil·la d'El Romeral (Albesa, Lleida),⁶⁸ amb els foliols disposats verticalment i de forma poc natural, i els capitells de la basílica del Bovalar (Seròs, Lleida), de la segona meitat del segle VI dC o començament del segle VII dC,⁶⁹ amb els foliols disposats verticalment, a la manera dels de la vil·la d'El

63. DOMINGO (2005), fig. 11. Aquest capitell es troba actualment al Museu d'Història de Tarragona (núm. d'inventari 1498).

64. DOMINGO (2005), fig. núm. 5; E. FORT (1947), *El Santuari de la Mare de Déu de Paret Delgada, a la Selva del Camp de Tarragona: Descripció i Història*, La Selva del Camp, Analecta Selvatana, fig. 55-57; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 229, núm. 1; J. M. MACIAS, J. MENCHÓN i A. MUÑOZ (1996), «Noves dades d'elements decorats d'arquitectura hispanovisigòtica a la província de Tarragona», *Butlletí Arqueològic*, v, núm. 18, p. 98-100, fig. 1, i p. 99, fig. 1 i 2.

65. GUÀRDIA I PONS (1999), p. 232, núm. 6.

66. DOMINGO (2005), fig. 6; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 232, núm. 3-4.

67. Capitell inèdit que procedeix d'una col·lecció particular. A la tesi doctoral està codificat com a TAR025.

68. DOMINGO (2005), fig. 7; DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 154, núm. LAR01, lám. CCLXXXVII, b; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 240, núm. 8.

69. Un dels exemplars més similars procedeix de Jouarre, aquest presenta les fulles tallades mitjançant el cisell accentuant els efectes de clarobscur gràcies a l'ús del trepant: FOSSARD (1947), fig. 8e. Un altre dels capitells similars procedeix de la localitat de Mienne, treballat mitjançant el cisell (FOSSARD (1947), fig. 10f).

Romeral, en els quals segurament s'inspiraren, però amb una factura molt més esquemàtica.⁷⁰

CONCLUSIONS

Els capitells de Catalunya, tot i presentar algunes característiques pròpies que els vinculen amb produccions franceses, també participen d'algunes característiques presents a la resta de la Península. Una d'aquestes és la manca d'importacions de capitells bizantins. Ja hem vist com a la Península només n'hem identificat cinc mentre que els de la zona de Barcelona haurien arribat probablement a partir del segle XIII dC com a botí de guerra. Aquesta manca d'importacions bizantines, que també es registra a la Gàl·lia, sorprèn més si tenim present la gran quantitat d'importacions que trobem tant a Itàlia com al nord d'Àfrica. És cert que la presència bizantina aquí fou menys important però no fou inexistent.

És segurament aquesta manca d'importació de models bizantins la que afavorí el desenvolupament d'una gran quantitat de tallers locals que generaren els seus propis models; alguns cops inspirant-se en tipus clàssics i altres en produccions bizantines, molt sovint barrejant aquestes dues tendències.

Això no obstant, en el cas català tampoc podem parlar d'una participació en els grans corrents estilístics peninsulars que afecten principalment les ciutats de Mèrida, Còrdova i Toledo, i les àrees que els són més properes.

70. DOMINGO (2005), fig. 9-10; DOMÍNGUEZ PERELA (1987), p. 153, lám. CCLXXXVII, a; GUÀRDIA I PONS (1999), p. 242-243, núm. 18; Th. HAUSCHILD (1990), «Copias y derivados del capitel romano de época visigoda», a *Coloquio Internacional de Capiteles Corintios Prerrománicos e Islámicos (siglos VI - XII d. C.)*, Madrid, p. 27-36.